

Hârezmşahlar Devleti tarihine ait yeni bir kaynak: Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il ve Nûreddin Münşî

Coşkun Erdoğan ¹

¹ Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Edebiyat Fakültesi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum/Türkiye.

ÖZET

Hârezmşahlar Devleti, Selçuklu siyasi iradesi henüz sona ermeden Hârezm bölgesinde siyasi ve idari yapılanmasını neredeyse tamamlamış ve devletleşme sürecini ise Atsız döneminden itibaren bölgede kabullendirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda bürokratik ve diplomatik mekanizma hem bölgesel altyapısının vermiş olduğu avantajlar hem de Selçuklu idari yapılanmasının etkisiyle oldukça erken dönemden itibaren tam anlamıyla işlevsel halde olmuştur. İdari işleyişin Selçuklu yapılanması doğrultusunda gözlemlendiği Hârezmşahlara ait takip edilebilen en eski münşeat mecmuaları devletin yapısal organizasyonunu ortaya koymaktadır. Nitekim Hârezmşah münşilerinin yazdığı belge ve mektuplar bugüne kadar ulaşmış bulunmaktadır. Ancak bu münşeat mecmualarından biri olan Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il, bilimsel çalışmalarda bugüne kadar kullanılmamıştır. Nûreddin Münşî'nin eseri olan bu münşeat mecmuası, bu çalışmanın esas konusunu teşkil etmektedir. Eserin Gıyaseddin Pirşâh ve Sultan Celaleddin dönemine ait bilgileri ihtiva etmesinin yanı sıra içerik açısından devletin yapısal sürecini anlamak için oldukça önemli bilgiler içerdiği tespit edilmiştir. Ayrıca eser inşâ sanatının güzel örneklerinden biridir. Eserin iki yazma nüshası bulunmakta olup Türkiye'de mevcut olduğu düşünülen nüsha kaybolmuştur. Ancak Manchester Üniversitesi'nde yer alan nüsha eksik olmasına rağmen günümüzde İran'da Rıza Samizâde tarafından yayımlanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Hârezmşah, Nûreddin Münşî, Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il, Celaleddin, Gıyaseddin.

A new source on the history of the Khwārezmshah state: Wās'ail al-Rasā'il wa Dalā'il al-Fazā'il and Nūr al-Din Munshī

ABSTRACT

The state of Khwārezmshahs had almost completed its political and administrative structuring in the Khwārezm region before the Seljukid political will ended, and the statehood process started to be accepted in the region before the Atsız period. In this direction, the bureaucratic and diplomatic mechanism was fully functional from the very early period, both due to the advantages of its regional infrastructure and Seljuk administrative structure. The oldest traceable munshā't compilations of the Khwārezmshahs, in which the administrative functioning was observed in line with the Seljuk structure, reveal the structural organization of the state. As a matter of fact, the documents and letters written by the munshīs of Khwārezmshahs have survived to this day. However, Wās'ail al-Rasā'il wa Dalā'il al-Fazā'il, which is one of the these munshā't collections, has not been used in scientific studies to date. This collection of munshā't by Nūr al-Din Munshī constitutes the main subject of this day. In addition to containing information about the period Ghiyath al-Din Pirshāh and Sultan Jalal al-Din, it has been determined that the work contains very important information to understand the structural process of the state in terms of content. It is also one of the best examples of the art of inshā'. There are two manuscript of the work and the copy thought to be available in Turkey has been lost. However, although the copy in the University of Manchester is incomplete, it was published by Reza Samizāde in Iran today.

Atf: Erdoğan, C. (2024). Hârezmşahlar Devleti tarihine ait yeni bir kaynak: Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il ve Nûreddin Münşî. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 399-413. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1417302>

KEYWORDS

Khvārezmshah, Nūr al-Din Munshī, Wās'ail al-Rasāil wa Dalā'il al-Fazā'il, Jalal al-Din, Ghiyath al-Din.

Giriş

Hârezmşahlar Devleti hem kendi bölgesinden miras aldığı siyasi geleneklere sahip olması hem de Selçuklu idari yapılanması içerisinde çıkması sebebiyle Orta Çağ'ın dönüm noktalarında aktörlük yapmış önemli bir devlettir. Hârezmşahlar ilmi açıdan etkin faaliyetlerin olduğu bir dönemde ortaya çıkmış, coğrafyası üzerinden elde ettiği avantajlar sayesinde iktisadi refahını kısmen sağlayabilmiş ve kurumsal olarak gelişmiş bir yapı oluşturabilmiştir. Devlet her ne kadar gulam kökenli bir Hâcib tarafından kurulmuş olsa da çağının ileri düzeydeki diplomatik ilişkilerinin öznesi olabilmiş, kısa zamanda bölgesel güç olarak kendini kabul ettirmiştir.

Hârezm bölgesinin tarihsel sürecinde Orta Çağ'ın son siyasi geleneği olarak Anuşteginogulları yer almaktadır (Barthold, 1997, s. 264). Nuştegin Garcé'nin taştâr olarak bölgeye görevlendirilmesiyle başlayan yönetim, Kutbeddin Muhammed döneminde yerel bir idare olarak bölge halkı tarafından kabule dönüşmüştür (İbnü'l-Esîr, X, 1989, 223; Cüveynî, 1388, s. 343; Reşîdüddin, 1389, s. 1-2; el-Ömerî, 2014, s. 231; Mîrhând, IV, 1339, s. 356; İbn Haldun, IV, s. 1363, 48; Togan, 1981, s. 60; 1997, s. 250; Barthold, 1990, s. 345; Köprülü, 1997, s. 266). Selçuklu Devleti'nin siyasi manada yaşadığı inkıraz ile Atsız isyan sürecine girişmiş (Sümer, 1986, s. 1-2; Kafesoğlu, 2000, s. 44) ve İl-Arslan zamanında Hârezmşahlar artık beynelmilel boyutta bir güce ulaşabilmişlerdir (Erdoğan, 2019, s. 229). Anuşteginliler her ne kadar Müslümanların iradesini temsil eden hilafet makamı tarafından bir türlü yetkilendirilmese de Tekiş ve Alâeddin Muhammed döneminde devlet imparatorluk haline dönüşmeye başlamıştır (İbnü'l-Esîr, XII, 1989, s. 326).

Tarihsel sürecin bir dönüm noktası olan Asya menşeli toplulukların Batı İslam dünyasına yönelik taziyeleri, Alâeddin Muhammed döneminde sadece Türk ve İslam dünyası için değil dünya tarihi açısından da önemli olayların gelişmesine sebep olmuştur (İbnü'l-Esîr, XII, 1989, s. 133; Cüveynî, II, 1988, s. 37; Reşîdüddin, 1389, s. 18; Vassâf, 1383, s. 317; el-Ömerî, 2014, s. 333; Mîrhând, IV, 1339, s. 381; Şebânkârî, II, 1376, s. 138; Hândmir, II, 1353, s. 642). Devletin böyle bir yıkımla karşılaşmasına rağmen yeniden Celaleddin döneminde toparlanması, aslında bu dönemde kurumsal bağlamda ne denli sağlam temellere dayalı bir yapı oluştuğunu da göstermektedir. Celaleddin'in Hindistan'da bulunduğu esnada ise Irak-ı Acem bölgesinde Gıyaseddin Pirşâh, babasının devlet adamları da dâhil olmak üzere kendi ricali ile birlikte bir nevi devlet idaresi oluşturmuştur. Celaleddin, Irak bölgesine geldiğinde resmen devletin başına geçmiş ve tahta oturmuştur (Nesevî, 1344, s. 121; Reşîdüddin, 1389, s. 43; Taneri, 1977, s. 32-33). Kısa zamanda askeri başarılarla Azerbaycan ve Gürcistan taraflarında hâkimiyetini sağlayan Celaleddin, Kafkasya ve Anadolu'yu derinden etkileyen siyasi olaylar zincirinin sürecini de başlatmıştır (Cüveynî, II, 1988, s. 126-127; Nesevî, 1344, s. 141; Reşîdüddin, 1389, s. 48; Taneri, 1977, s. 32-33).

Celaleddin idaresindeki Hârezmşahlar Devleti bu dönemde siyasi açıdan birçok yönden tehdit ve telkinlere maruz kalmakla birlikte Kafkasya ve Anadolu'da kendini de kabul ettirebilme gayreti içerisinde idi. Bu minvalde devlet işlerinde işleyişin dönemin geleneklerine uygun bir şekilde yürütülmesi önemliydi ki ayrıca itibari açıdan bir imaj problemi de söz konusuydu. Bu doğrultuda Hârezmşahlar inşâ sanatının divan işlerindeki en güzel örneklerini verme geleneğini devam ettirmekteydiler.

Resmi yazı işlerinin nasıl yapılması gerektiğini konu edinen inşâ sanatı, Muaviye döneminde Dîvânü'r-resâil'in kurulmasından sonra sistemli bir hale dönüşmüştür. Devletin resmi kurumları arasındaki yazışmaların usûl ve esaslarının, hiyerarşik düzene nasıl uygun olması gerektiğini göstermek için bu eserler kaleme alınmıştır. Zamanla bu görevleri yürüten kâtiplerin yetişmesiyle valilerin de bu durumu benimsemelerine ve kâtipliğin önemli bir meslek haline gelmesine sebep olmuştur (el-Hôyî, 2018: s. 11; Durmuş, 2000, s. 335). Kelime anlamı itibariyle "düz yazı, nesir"

anlamlarına gelen ve inşâ kökünden türeyen münşeât kelimesi, divan, kalem, ketebe gibi resmî dairelerde çalışan münşî olarak adlandırılan nişancı, tevkiî ve küttâbların yazdığı resmi yazı ve mektuplarla, şair ve edebiyatçıların sanatsal eserlerine ve bunların toplandığı kitaplara denilmektedir (Roemer, 1986, s. 1241; Uzun, 2006, s. 18). Birinci elden kaynaklar olması münasebetiyle Türk devletleri tarihine ait pek çok önemli bilgi de bu münşeât mecmuaları sayesinde elde edilmiştir (Erdoğan, 2015, s. 1). Aslında bir tarihi kaynak olarak kullanılması konusunda tartışmalar olsa da bilhassa devlet teşkilatı açısından münşeâtlar tarihsel verilerin temel kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Gürbüz: 2013, s. 44). Abbasi Devleti'nde zamanla artan ihtiyaca binaen kâtiplerin eğitimine yönelik eserler çoğalmaya başlamıştır. Fatımiler ve Eyyübiler dönemlerinde mühim münşeât mecmuaları ortaya çıkmakla birlikte Yakut el-Hamevî, Ebü'l-Kasım İbnü's-Sayrafi ve Kâdî el-Fâzıl gibi meşhur münşîler ortaya çıkmıştır (Durmuş, 2000, s. 336). Resmi yazışmaların Arapça yanında Farsça yazılmaya başlanmasıyla nesri süslemek için şiir sanatı kullanılarak nesr-i fenni (sanatlı nesir) tezahür etmiş ve hem Arapça hem de Farsça şiirler görülmeye başlanmıştır (Kanar-Kurtuluş, 2000, s. 337). Bu dönemdeki sanatlı ve ağıdalı cümleler sadece resmî yani saray yazışmalarında kullanılmamış, gayri resmi olan yazışmalarda da kendisini ziyadesi ile hissettirmiştir.

Siyasi açıdan dönemin en önemli olaylarının cereyan ettiği bu süreçte kurumsal açıdan da farklı bir fevkaladeliğin mevcut olduğu görülmektedir. İşte bu doğrultuda Hârezmşahlar Devleti'nin yıkılış sürecinde belli bir süre Gıyaseddin Pirşâh ve sonrasında Celaledin Hârezmşah hizmetinde devlet işlerinde bulunan Nûreddin Münşî ve onun şimdiye kadar kıymeti bilinmeyen Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il adlı eserinin, hem Türk tarihçiliğine hem de edebi açıdan Türk inşâ sanatına oldukça katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Nûreddin Münşî, şimdiye kadar birçok tarihçi tarafından Siret-i Celaledin Mengübirtî'nin yazarı olan Nesevî ile karıştırılmış ki hatta onun varlığı yok sayılmış ve eseri de bir yanlış kayıt yüzünden uzunca bir dönem Muhammed Reşideddin Vatvat'a atfedilmiştir. Bu araştırmada bahsi geçen konular incelenerek Nûreddin Münşî ve eseri Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il hakkındaki yanlış bilinenler düzeltilmeye ve eser kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır.

Nûreddin Münşî'nin hayatı

Nûreddin Münşî hakkındaki bilgiler eldeki mevcut kaynaklar doğrultusunda oldukça kısıtlıdır. Onun ailesi hakkındaki en önemli bilgi kendisinin Selçuklu dönemi Nişabur hakimlerinden Kerim eş-Şârkî Nişaburî'nin torunu olup Taceddin Ali ibn el-Meali Kerim eş-Şârkî'nin oğlu olmasıdır. Nûreddin, Nişabur'un Roh bölgesinin Kedken (Kerken) kasabasındandır (Nûreddin Münşî, 1381, s. 302, 361-362). Nûreddin Münşî'nin babası olan Taceddin Ali Kerim eş-Şârkî, Moğol ilerleyişi sırasında Gıyaseddin Pirşâh'ın yanında görülmektedir. Hârezmşah Alaeddin Muhammed ve oğullarının Moğol önünden geri çekildiği dönemde Gıyaseddin Pirşâh, Irak-ı Acem bölgesine gelmiş ve burada hakimiyet kurmaya başlamıştır. Bu dönemde Taceddin Ali, Gıyaseddin Pirşâh'ın veziridir. Nitekim Gıyaseddin için Sultan ve Hüdâvend unvanlarını kullanan Nûreddin, onun veziri olan babasına da Hârezm geleneğinde olduğu üzere Hace-i Cihan sıfatıyla hitap eder (Minovî, 1344, s. 18). Bölgedeki faaliyetlerinden dolayı bu dönemde ön plana çıkan Taceddin Ali'nin yine Gıyaseddin'in yanında yer alan Barak Hâcib ile anlaşmazlığa düştüğü ve daha sonra Barak Hâcib'in Gıyaseddin'den izin alarak bu sırada Hindistan'da bulunan Sultan Celaledin'in yanına gittiği görülmektedir (Cüveynî, II, 1988, s. 165; Kazvinî, 2018, s. 424). Nûreddin Münşî'nin de bu dönemde Gıyaseddin'in kurmaya başladığı hakimiyet sahası içerisinde ve babasının yanında yer aldığı bilinmektedir.

Münşî'nin kaydına göre kendisi zühd ve takva ehliyen Moğollar İslam beldelerine (Irak'a) geldiler ve bundan sonra hayat yaşanılmaz oldu. Artık buralarda kalmanın imkânsızlığından dolayı Nûreddin 618/1221'de Kirman'a gitmiştir ki bu dönemde Hârezm ve Horasan'a gitmenin mümkün olmadığını da ifade etmektedir. Berdsir bölgesine geldiğinde Nişabur'un zapt edildiği haberi gelir. Bu dönemde Gıyaseddin'in Divan-ı İnşâ görevinin boş olmasından dolayı kendisine o görev için emir geldiğini ifade eder. Nûreddin Münşî bu görevde 4 yıl kalmıştır. Yani 622/1225 yılına kadar Gıyaseddin Pirşâh'ın inşâ reisliğini yapmıştır (Minovî, 1344, s. 20).

Nûreddin Münşî'nin Celaleddin Hârezmşâh'ın hizmetine girmesi ise muhtemelen babasının ölümünden sonra olmalıdır. Barak Hâcib, Celaleddin'e bağlı olarak Kirman'da hâkim olduktan sonra dönemin siyasi koşullarını kendi lehine kullanmak isteğiyle Hârezmşâh Devleti'ne karşı isyanlarda bulunmakta ve bölgedeki faaliyet alanını genişletmekteydi. Bu sırada Gıyaseddin Pirşâh da kardeşi ile ters düşerek Barak Hâcib'in yanına geldi. Barak onunla bir nevi ittifak yaparak annesi ile evlenme teklifinde bulundu ve süreçte Gıyaseddin'in maiyetinden yararlanmak istedi. Ancak Barak Hâcib, Gıyaseddin ve adamlarının kendi aleyhine çalıştıklarını ve onu zehirlemek istediklerini öğrenince, başta Taceddin Ali Kerim eş-Şarkî olmak üzere, Gıyaseddin'in annesi ve Cihan Pehlevan Elçi'yi yakalattı ve bir kaleye hapsetti. Daha sonra ise Taceddin Ali ve Cihan Pehlevan'ı idam ettirdi (Nesevî, 1344, s. 176; Cüveynî, II, 1988, s. 168-170). Bu olaydan sonra Gıyaseddin Pirşâh'ın öldürülüp öldürülmediği bilinmemekle birlikte akıbeti hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Nûreddin Münşî'nin babasının ölümü ve Gıyaseddin'in devlet içindeki varlığının sona ermesinden sonra mezkûr Münşî'nin Celaleddin'in hizmetine geçtiği görülmektedir ki zaten Gıyaseddin'in tüm ricali bu dönemden sonra aynı yönde hareket etmiştir.

Nûreddin Münşî, Nesevî gibi Celaleddin Hârezmşâh'ın münşîsiydi ve ikisi de aynı dönemde yaşamışlardı. Bunlar meslektaş olmalarına rağmen eserlerinde birbirlerinin adlarını asla kullanmamışlardır. Hatta bazı araştırmacılar Nûreddin Münşî ile Nesevî'yi aynı kişi olarak bilmektedirler (Husrovbeygî, 1387, s. 22). Bazılarına göre Celaleddin'in Nesevî'den başka münşîsi yoktu. Ancak Celaleddin'in Nesevî ve Nûreddin'e ek olarak Şehabeddin Kusevî (ki Fuşenclidir), Ziyaeddin Alaülmülk Mevdûdî Nesevî gibi iki tane daha münşîsi vardı (Nûreddin Münşî, 1381, s. mukaddime/noh). Nesevî ile Nûreddin'in sık sık karıştırılmasından dolayı önemli problemler oluşmuştur. Ancak onların farklı kişiler olduğuna dair en önemli kanıtlardan biri de Nûreddin'in kendi eserinde 618-622/1221-1225 yıllarında yaptığı faaliyetlerden bahsetmesi ve o dönemde Nesevî ve Nûreddin'in farklı işlerde ve yerlerde olduğunun görülmesidir (Minovî, 1344, s. 20).

Cüveynî (II, 1988, s. 145, 481) Celaleddin'in Hindistan olaylarını anlatırken kardeşi Gıyaseddin ile olan çekişmesi bölümünde mezkûr münşîden bahseder. Burada "o dönemde ülkenin yazışma işlerinin başında Nûreddin Münşî vardı" der ve daha sonra onunla ilgili bir olayı anlatır. Olayda bir sabah Kemaleddin İsmail İsfahanî'nin imamlardan bir grupla onun yanına gittiğini ve onun sarhoş olmasından dolayı bir rubâî söylediğini nakleder. Yine Cüveynî'nin eserinin Ahlat Fethi bölümünde Nûreddin'in ismi geçmektedir (II, 1988, s. 145, 481). Burada Cüveynî, Ahlat Fetihnamesi'ni Nûreddin Münşî'nin yazdığını söylemektedir. Tarihçiler bu ihtimalin çok mümkün olmayacağını söylemekle birlikte imkânsız olmayacağını da belirtmektedirler. Nesevî'nin kaleme aldığı bilinmekte olan Ahlat Fetihnamesi'ni neden Cüveynî, Nûreddin Münşî'nin yazdığını söylemektedir? Bu durum oldukça muammadır ve açık bir bilgi bugüne kadar tarihçiler tarafından görmezden gelinmiştir. Ancak fetihname Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il'de mevcut değildir. Bu yüzden de ispat edilmesi güç olmakla birlikte belki de Münşî'nin başka bir eseri varsa orada olabilir. Ahlat Fetihnamesi'nin Nûreddin tarafından yazıldığını tekrar eden diğerleri ise Vassaf (1383, s. 322) ve Müstevfi Kazvini (2018, s. 393)'dir ki Mücteba Minovî (1344, s. 17) Cüveynî'nin verdiği bilgiye dayanarak bu tekrarın yapıldığını ifade eder. Nitekim ona göre de bu durum çok uzak bir ihtimaldir, ancak imkânsız da değildir.

Burada Ahlat Fetihnamesi'nin Nûreddin tarafından yazılma ihtimali düşük görülmeyle birlikte onun kalem ehlinde olmamasının, kendisinin medrese eğitimi olması ve müftülükten divan işlerine geçmiş olması böyle bir belgenin ona yazdırılmasına imkân verilmeyeceğini düşündürmektedir. Bilindiği üzere Celaleddin döneminin en önemli münşîsi Nesevî idi ve ancak o, Vezir Şeref'ül-mülk ile çekişmeliydi. Eserinin birçok yerinde bu durum tespit edilebilmektedir. Böylece Nesevî'nin herhangi bir sebepten ötürü Sultan'ın yanında olmadığı dönemlerde Şeref'ül-mülk kendine yakın adamları inşâ işlerine sevk etmiştir (Minovî, 1344, s. 19). Buna göre Minovî'nin de belirttiği gibi böyle bir dönemde Nûreddin Münşî'nin fetihnameyi kaleme alma olasılığı vardır. Ayrıca Nûreddin, kendi eserinde Şeref'ül-mülk'e şikâyetle bulunarak kendisine iş verilmesini istemektedir (Nûreddin Münşî, 1381, s. 4-5). Buna göre Vezir'in Münşî'yi Nesevî'nin olmadığı bir dönemde bu işlerle vazifelendirdiği ve bu durumdan da Nesevî'nin Nefset'ül Mastûr

(1384, s. 121)'da bahsettiği görülmektedir. Nitekim Nesevî, kendi yerine görevlendirilen bu kişiyi ismi yerine "Mecnûnî Nehvî" (mecnun dilci) şeklinde ifade etmiştir. Anlaşıldığına göre Nesevî, Nûreddin'i sevmemekle birlikte kendisi altında çalışan biri olarak görmektedir (Minovî, 1344, s. 17).

Cüveynî (II, 1988, s. 123), Sultan Celaleddin ile alakalı verdiği bir bilgiden sonra Nûreddin Münşî'ye ait olan bir şiiri nakleder: "Gel ey sevgili, büyük Padişah Uluğ Sultan Celaleddin'in yönetimi altında dünya yeniden yaşanılması hoş ve güzel bir yer oldu". Şiirin aktarıldığı zaman Celaleddin'in Hindistan dönüşünde kardeşi Gıyaseddin ve babası Sultan Muhammed'in adamlarının kendisine ilhak ettiği ve devletin yıldızını yeniden parlatmaya başlattığı dönemdir. Celaleddin tarafına geçen Hârezm emirlerinin memnun tavırları Nûreddin'in şiirinde de görülmektedir. Bu doğrultuda Münşî'nin de bu dönemden sonra Sultan Celaleddin'in hizmetine girerek onun divanında çalışmaya başladığı düşünülebilir. Ayrıca Nûreddin Münşî bu şiirinde Celaleddin'e Uluğ Sultan diye hitap etmektedir. Burada Sultan bir Türk unvanı olan "Uluğ" ifadesiyle anılmaktadır. Gıyaseddin'in ricalinden yeni bir yöneticinin kadrosuna geçen bir devlet adamının Sultan'ın hoşuna gidecek bir unvanla ona hitap etmiş olması, oldukça akla yatkın bir durumdur.

Kazvinî'deki kayda göre ise (2018, s. 393) Nûreddin Münşî'nin ismi Müftî olarak geçmektedir. Aslında bu doğrudur ve Nûreddin Münşî medrese ehliendir. Onun Hârezm'de dini işlerle meşgul olan bir âlim olduğu görülmektedir. Tarih-i Güzide'de onun fazıl ve iyi bir şair olduğu yönündeki bilgiye ek olarak kendisinin şaraba düşkünlüğü şiir ve bazı hikâyelere yansımıştır². Tarih-i Güzide'de Nûreddin Münşî'nin Sultan Muhammed'in Kara Hitay Seferi'ne yönelik bir şiirinden bahsedilse de bu şiirin Cihangüşâ'da (II, 1988, s. 65), Fahr'ül-Mülk Nizameddin Ferid Camî'ye ait olduğu kaydedilir. Ayrıca Minovî'ye göre (1344, s. 23) Nûreddin bu tarihlerde çocuk yaşta olmalıdır ve böyle bir şiirinin nakledilmesi zordur.

Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il

Nûreddin Münşî'nin eseri Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il bugüne kadar tam anlamıyla hakkı verilmemiş ve tetkik edilememiş bir eserdir. Eser nesir sanatının en güzel örneklerinden olduğu gibi, tarih ilmi açısından da bir ehemmiyete sahiptir. Nitekim burada eserin sanatsal mahiyeti edebiyatçıların hakkaniyetine bırakılmaktadır. Buna mukabil tarihi açıdan hem Hârezmşahlar Devleti'nin son dönemine ait oldukça önemli bilgiler vermesi hem de teşkilat tarihi açısından içerisinde çok değerli bilgiler barındırması sebebiyle eser oldukça önemlidir.

Eser hakkında ilk bilgi veren müellif Mücteba Minovî'dir. Minovî Siret-i Celaleddin-i Mengübirni'nin tashihi sırasında Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il hakkında giriş bölümünde bilgi vermektedir. Onun eser hakkındaki açıklamalarından çokça faydalandığımız bu araştırmada, Minovî bu eserin John Rylands nüshasının eksik fotoğraflarına ulaşabildiğini ve Koyunoğlu nüshasını ise bizzat gördüğünü belirtmektedir.

Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il şimdiye kadar Manchester nüshasındaki yanlış bir kayıttan ötürü Reşideddin Vatvat'a ait olarak bilinmekte ve Nûreddin Münşî hakkındaki tarih kitaplarındaki bilgiler de Nesevî'ye atfedilerek değerlendirilmekteydi. Bu kayda dayanarak Heribert Horst ünlü eserinde bu yazmayı kullanmış ve eseri Vatvat'a nasp etmiştir. Heribert Horst'a göre eser, Reşideddin Vatvat kaydından dolayı en az iki münşî tarafından yazılmıştır ve diğeri belli değildir. Horst eserin içeriğinde Gıyaseddin Pirşâh ve Celaleddin Hârezmşah dönemlerine ait bilgiler olmasından dolayı böyle düşündüğünü belirtmektedir. Nitekim ona göre ilk kısım dediği ve Reşideddin tarafından yazılan bölüm, eserin eksik belgelerinin olduğu bölümdür. Horst, John Rylands nüshasını kullanmış ve Koyunoğlu nüshasını görmemiştir (Horst, 1964, s. 12). Yine Horst'un eserini tanıtan ve inceleyen Mehmet Altay Köymen (1964, s. 308), ona dayanarak Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il'in (el-Kısmu's Sâni) ikinci kısmının var olduğuna işaret etmiş

² Devletşâh Tezkiresi'nde (2011, s. 199) Nûreddin Münşî'nin içkiye düşkünlüğü vurgulanarak işinin ehli olmasına rağmen bu özelliğinin onun için kötü bir haslet olduğu kaydedilmiş ve bu durma binaen Şahfûr b. Muhammed Eşehrî-i Nişaburî'nin bir rubâisi nakledilmiştir. Senin bu faziletinle beraber içkiye düşkünlüğün/ Yüksekliğin yanında alçaklık gibidir/ Senin halin, şarap ile nurun ve mertliğin beraber olduğu/ O ay yüzlü güzellerin gözlerine benziyor. Bu rubâi Cihangüşâ'da (II, 1988, s. 123) Kemaleddin İsmail İsfahani'ye nispet edilmekte ve aynı hikaye anlatılmaktadır.

ve eserin Reşideddin Vatvat'a ait olduğunu kaydetmiştir. Ancak Köymen (1964, s. 308) bu eserin ilk defa Horst tarafından tanıtıldığını diğerlerinin ise bilinen münşeatlar olduğunu da aktarır.

Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il, daha sonra İran'da Samizâde tarafından tanıtılmış ve yayımlanmıştır. Rıza Samizâde 1948'de araştırma yapmak için Manchester Üniversitesi'nin John Rylands Kütüphanesi'ne gittiğinde orada tasnif edilmemiş eserler arasında Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il'i görmüştür. Eserin 947 numarasıyla kütüphanede yer aldığını ve ön kapağın içindeki bir ibareden dolayı da eseri Reşideddin Vatvat'ın olarak kaydettiklerini aktarmaktadır (Görsel 1).

Rıza Samizâde daha sonra 1956'da Terbiyet-i Muallim Bölümü'ne kütüphanedeki eserlerin listesini yapmak istediğinde bu eserin Nûreddin Münşî'nin eseri olduğunu fark etmiştir. Samizâde eseri tashih ederek yayımlamıştır. Eseri mevcut nüshalara göre yayımlayan Samizâde eserin sonuna dizin ve açıklamalar eklemiştir.

Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il'de Nûreddin Münşî kendi yazdığı belgeleri toplamış ve eseri dört kısma ayırmıştır.

1. Emsele ve Menşiriî Hazret
2. Muhâtibât ve Muvâcibât-ı Dergâh
3. Der Mutâlaat ve Mufâvezât-ı Hâdâvendî Azâm-ı Cihân
4. Mektubât-ı be Hûlefâ ve Cenâb-ı Mahdûmân

Eserde şiirler ve edebi sanatlar oldukça fazladır. Bundan dolayı eser Nefsetü'l Mastûr'a benzetilmiştir. Ancak bu benzerliğin sebebi Nesevî ve Nûreddin Münşî'nin aynı dönemde inşâ işleriyle meşgul olmaları ve aynı eğitim çevresinde yer almalarından dolayı aynı eserleri okumalarındandır. Eser, nesr-i fennî ile yazılan en önemli kitaplardandır. Hatta Rıza Samizâde ve İran edebiyatçılarına göre bu eser edebi açıdan Tevessül et-Teressül ile aynı ölçüdedir. Ayrıca bir kısım edebiyatçı bu eserin bazı yönlerden ondan daha üstün olduğunu söylemektedirler. Bu kitapta fazlasıyla Arapça ve Farsça beyitler, atasözleri ve ilginç terkipler ve tabirler kullanılmıştır ki özel terimler oldukça dikkat çekicidir. Eser tarihi açıdan önemli olmakla birlikte dili oldukça ağırdır. Farsça ve Arapça dil özelliklerinin çok iyi kullanıldığı eserde nesir edebiyatının olgunluğu görülmektedir. Eserin anlaşılması oldukça zordur. Rıza Samizâde bu eseri okuyabilmek için birçok eski edebi eserleri okumak zorunda kaldığını söylemektedir. Kitapta hiç noktalama işareti kullanılmadığı için okumakta zorlandığını da yine Samizâde aktarmaktadır (Nûreddin Münşî, 1381, s. mukaddime/dibaçe).

Eserin bölümleri

Eser belirtildiği üzere dört bölümden oluşmaktadır. Yazma eserin nüshalarından John Rylands nüshası tarafımızdan görüldüğü için ve bu nüshanın eksik olmasından dolayı Rıza Samizâde'nin her iki nüshayı görerek yayımladığı kitaptan bölümler alınmıştır³.

1. Bölüm

Eser Sultan'a övgüyle başlamakta ve kaside ile övgüyü süsleyen Münşî'nin bunu Tiflis'te yazdığı görülmektedir. Bu kasidelerin biri Arapça diğeri ise Farsçadır. Münşî, övgüleri bu iki kaside ile kısa tuttuğunu ifade etmektedir. Daha sonra kitabı nasıl yazacağını ve kendisinin öncekilerden farklı nasıl bir yöntem takip edeceğini kaydetmektedir. Münşî kendi tarzında düşündüğü inşâ sanatının nasıl olması gerektiğinden de bahsetmektedir. Burada inşâ sanatına dair oldukça önemli bilgiler vermektedir. Eserde önce bir giriş yapılacağından dolayı öğüt verilmesi gerektiğinden, daha sonra nasihat kısmının geleceğinden ve sonrasında ise bu iki bölümün birbiriyle birleştirileceğinden bahsetmektedir. Dönemin inşâ eserlerinin özelliklerinden de bahseden Münşî, bu kitabı yazmaya karar verdiğinde seleflerinden önce yazılanların da bir değerlendirmesini yapmaktadır. Yani kendisinin önceden yazılmış olan tüm inşâ eserlerini okuduğunu ve onları da kullandığını belirtmektedir. Bundan sonra da ilk olarak Sultan'ın emir ve

³ Bu bölümde verilen varak numaraları ise sadece John Rylands nüshasına aittir. Sayfa numaraları Tahran 1381 baskısına aittir (Nûreddin Münşî, 1381).

menşurlarına öncelik verdiğini söylemektedir. İkinci bölümde Muhâtibât ve Muvâcibât'da mektuplar ve onların cevaplarını verdiğini, üçüncü bölümde şifahen Sultan'ın söylediklerinden not aldığını ve son bölüme ise kıssalar ve mektupları içine alan Halife'ye ve diğer sultanlara yazdığı menşurları koyduğunu bunu da aslında üçüncü bölümün bir devamı olarak yerleştirdiğini ifade etmektedir. Bu bölümleri yazarken çok farklı sanat türlerini kullandığını yazmıştır. Yani hikâye ve şifahen verilenlerde çok sanat kullandığını ama resmi yazışmaları olduğu gibi koyduğunu söylemektedir ki zaten resmi yazıların "su damlası" kadar güzel olduğunu ve bu yüzden de onların güzelliğine dokunmadığını ifade etmektedir.

Dibaçeden sonra gelen başlık İhâdü'l Cihad yani Sultanü'l Azâm ile Sahibü'l Muazzâm arasındaki savaş sözleşmesini verir. Burada Moğollarla yapılan savaştan bahsetmektedir. Savaşın seyrinden ve nasıl bir yıkımın olduğundan söz eder. Bu savaşın Şaban ayının başlarında olduğunu belirtmektedir. Daha sonra Celaleddin'in Hindistan'dan döndükten sonraki savaşlarını ve Azerbaycan, Abhazya ve Gürcülerle yaptığı mücadeleleri anlatmaktadır. Tebriz'den Aras Nehri'ne kadar gittiklerini ve bölgedeki olayların seyrini aktarır. Sultan'ın Gürcüleri İslam'a davet ettiğine yönelik bir ferman yayımladığını ve Tebriz'e dönüp ramazanı orada geçirdiğini kaydeder (Nûreddin Münşî, 1381, s. 9-33).

Bundan sonraki başlıklar:

Hüdaved-i Cihan doğduğunda harem iktasının verilmesi (Nûreddin Münşî, 1381, s. 34-40).

Hz. Alâ tarafından Vezir Sadri Muazzâm Tacüddüvle'nin yazısıyla bir ferman verilmiştir. Bu bölümü o ferman üzerine yazmıştır (Nûreddin Münşî, 1381, s. 40-45).

İsfahan bölgesine tayin edilme belgeleri ve Rûkn el-milleti veddin Mesud'a Irak'ın saltanat naipliğinin verilmesi (Nûreddin Münşî, 1381, s. 45-56).

Seyyidlerden birine vekil-i dârlık görevinin verilmesi ile ilgili bir ferman (Nûreddin Münşî, 1381, s. 56-59).

İsfahan'da Kerran mahallesindeki müderrislik fermanı (Nûreddin Münşî, 1381, s. 59-62).

Vezirlerden birinin affedilmesinin fermanı (Nûreddin Münşî, 1381, s. 62-65).

Mutrib emirliğinin fermanı (Nûreddin Münşî, 1381, s. 65-68).

Hz. Nedimelerinden birine köy hediye etmesinin fermanı (Nûreddin Münşî, 1381, s. 68-71).

Büyük Padişah'ın Tiflisten gidip Kirman'ı kurtarmak için karar aldığında Sultanü'l Muazzâm Gıyased-dünya Veddin'in saltanata namzet olması hususunda taslak olarak bir fermanın yazılması ve sonrasında Hz. Alâ'ya onay için sunulması (Nûreddin Münşî, 1381, s. 71-79).

Hac seferinde Sadr-ı Muazzâm Mesud b. Muhammed el-Hârezmî'nin hacılara emirlik etme fermanının verilmesi (Nûreddin Münşî, 1381, s. 79-88).

Bazı memleketlerin mustevfilik fermanı (Nûreddin Münşî, 1381, s. 88-97).

Divan-ı Arz'ın başka yerlerde de yapılmasının emri (Nûreddin Münşî, 1381, s. 97-103).

Sadr-ı Muazzâm Ebû Berekât Osman'ın Nahçıvan sınırlarının sahipliğinin fermanı (Nûreddin Münşî, 1381, s. 103-113).

Nahçıvan Şihnesi Seyfeddin Aybek'in fermanı (Nûreddin Münşî, 1381, s. 113-119).

Emir-i Şikârlık fermanı (Nûreddin Münşî, 1381, s. 118-123).

Vekildâr-ı dergâh fermanı (Nûreddin Münşî, 1381, s. 124-128).

Reayayı hoş tutma fermanı (Nûreddin Münşî, 1381, s. 128-132).

Reayaya tehdit ve ikaz fermanı (Nûreddin Münşî, 1381, s. 132-136).

2. Bölüm

Varak 133b'de ikinci bölüm başlamaktadır. Buradaki yazılar Gıyaseddin tarafından Sultan Celaleddin'e yazılan cevapları içerir. Varak 143b'ye kadar devam eden bu bölüm eksiktir ve bazı bilgiler örtüşmemektedir. Burada ilk bölümle ikinci kısım arasında bir bağlantı söz konusu değildir. Koyunoğlu nüshasının başında yer alan ilk üç sayfa Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fazâ'il'in ikinci kısmına aittir. Bu bölüm 621/1225'de yazılmıştır. Yazıldığı dönemi tarif eden Münşî, Gıyaseddin Pirşâh'ın Hemedan'da yaklaşık 50 bin kişilik bir süvari güce sahip bir şekilde hakimiyet sürdürdüğünü aktarmaktadır. Burada Gıyaseddin gücünün zirvesindeydi ve etraftan (Arran, Azerbaycan, Şam, Mağrip, Rum vs) gelen elçiler her gün ona vergilerini ve bağlılıklarını sunmaktaydı. Hatta Hemedan'da Gıyaseddin Pirşâh'a, Halife'nin hilat gönderdiğini de aktarmaktadır (Minovî, 1344, s. 19-20).

Bu hizmet (yazı) Hindistan'da Sultan Celaleddin'in Moğollarla yaptığı mücadeleler sırasında yazılmıştır ve onun zaferle sonuçlanması üzerinedir (Nüreddin Münşî, 1381, s. 137-141).

Bu hizmet Hind ve Sind'den Irak'a dönülürken yazılmıştır (Nüreddin Münşî, 1381, s. 141-146).

Bu risale Melik-i Muazzam'ın Şam'dan Hazret'e yazdığı yazı üzerine verilen cevaptır (Nüreddin Münşî, 1381, s. 146-152).

3. Bölüm

Hûdâvend-i Azâm Mûfâzaat ve Mûtâalat (konuşmalar ve düşünceler)

Bu bölümde bazı risaleler yer alır. Başlangıçta 611/1215 senesinin ilk aylarında Fars bölgesinin etrafında yerleştikleri zaman Melik Nusretüddin Hezaresb ile görüşmesi ve evlilik akdi ile ilgili bir olayı ve diğer bazı olayları anlatır (Nüreddin Münşî, 1381, s. 153-162).

Bu risale ayrı bir risale olarak eklenmiştir. Bu Darü'l Hilafe'de yazılan bir risaledir (Nüreddin Münşî, 1381, s. 163-174).

174 Nev Müslüman'ın Kahire'de isyan çıkarmaya karar verdiklerinde onları uyarmak ve bu isyanda bulunmamaları için yazılmıştır (Nüreddin Münşî, 1381, s. 174-183).

Ayrıca bu bölümün içinde 618/1222'de önceden Azerbaycan şihnesi olan meliklerinden biri Cenze/Gence şehrini geri almak istemesi ve onun üzerine ordu sevk edilmesi ve oradaki olayların anlatılmasını içerir. Ek olarak oradaki vezirin yazdığı mektuba verilen cevap da yer alır (Nüreddin Münşî, 1381, s. 183-194).

Sadri Seyyid Amideddin Es'ed ibn Nasrû'l Farsî'ye yazılan risale (Nüreddin Münşî, 1381, s. 194-206).

4. Bölüm

Kısas ve Mektubât ve Hûlefâ ve Selâtîn

Bu bölüm Halife ve sultanlara yazılan risalelerden oluşmaktadır. Hikâye ve çeşitli olayların anlatımlarının yer aldığı bu bölüm Münşî'nin kaleminden çıkan yazıları içerir. Burada diğer risale başlığıyla toplam 50 adet risale bulunmaktadır. Başlıkları mevcut değildir. (Nüreddin Münşî, 1381, s. 206-372).

Yazma eser hakkında

Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il İngiltere ve Türkiye'de birer nüshası mevcut olan, yaklaşık 611-618/1215-1222 yılları arasında yazılmış dönemin inşâ geleneklerini yansıtan bir yazmadır. Eser ilk bölümünün eksik olduğu John Rylands nüshası Manchester Üniversitesi John Rylands Araştırma Enstitüsü ve Kütüphanesi'nde 947 numaralı olarak kayıtlıdır. Eserin fiziksel unsurlarının değerlendirilmesi John Rylands nüshası üzerinden yapılmıştır. Eserin diğer nüshası olan Koyunoğlu Kütüphanesi'nde yer alan ve ilk kısmının da mevcut olduğu yazma maalesef bugün mevcut değildir. Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi'nde yaptığımız çalışmalarda eserin burada mevcut olmadığı tespit edilmiştir.

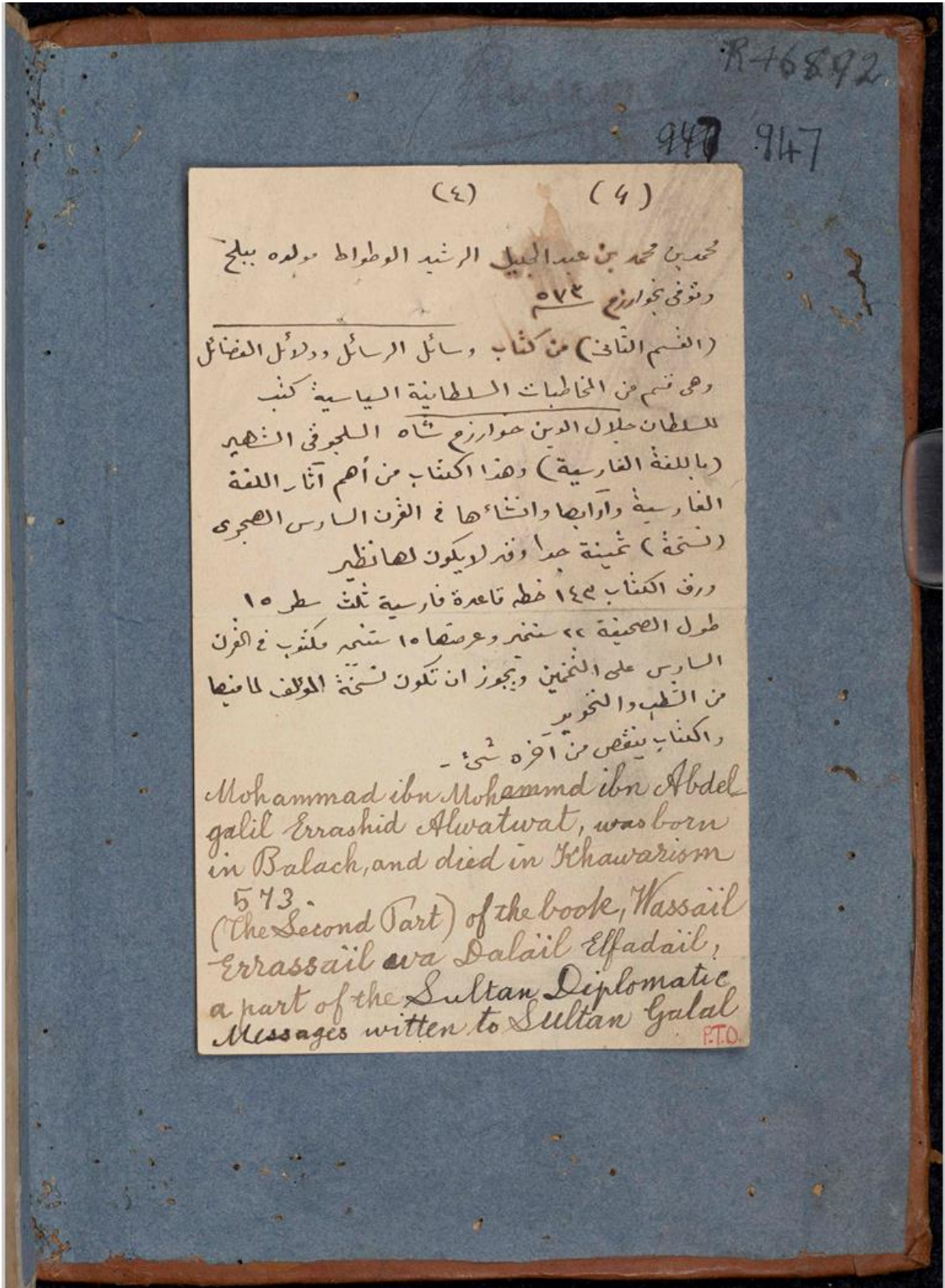
Kütüphane yetkilileri İzzet Koyunoğlu'nun eserlerini kendilerine devrettiğinde mevcut olan yazma eserlerin aynı sayı ile bugüne kadar korunduğunu ve Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il adında bir yazma eserin kendilerinin kayıtlarında yer almadığını söylediler. Buna göre ilk akla gelen ihtimalle 1973 yılında, belediyeye eserlerin devri sırasında, muhtemelen bu eser İzzet Koyunoğlu tarafından devredilmemiştir veya eser devredilmiş fakat daha sonra kaybolmuştur. Ancak ikinci ihtimalin olma olasılığının düşük olduğu ve eserin hiçbir şekilde kayda girilmediği yetkililer tarafından belirtilmektedir. Bu doğrultuda yazma eserin fiziksel unsurları üzerine çalışmamızı John Rylands nüshası üzerinden yaptığımız gibi eserin içerik kısmını da Samizâde'nin her iki nüshayı görerek neşrettiği Tahran baskısı üzerinden yaptık.

John Rylands nüshasının kütüphane kaydında eserin yazarı Nûreddin Münşî olarak geçmekle birlikte şüpheli yazar ibaresi ile Muhammed ibn Muhammed Reşideddin Vatvat ismi de verilmektedir. Eser el yazmalarının bir araya getirilmesinden (kodeks) oluşmuştur. Kâğıdı saman renginde, yoğun bir şekilde floklu ve aharlı ve ebatlandırılmış el yapımıdır. Toplam 143 folyodan oluşmakta, yaprak boyutu 235x160 mm'dir. Yazı boyutu ise 186x116 mm'dir. Eserin kütüphane verilerinde oldukça yoğun su ve böcek hasarına uğradığı kaydedilmektedir. Ciltleme mukavvadan desteksiz dikişlerle yapılmış, sırt, kapak ve pano kahverengi keçi derisinden baskılı ve süslü kağıtlarla kaplanmış durumdadır. Sırtında nesih unvanı yer alan eserin boyutları 241x196x52 mm'dir.

Eser düzen açısından değerlendirildiğinde tek sütun halindedir ve her sayfa 17 satırdan oluşmaktadır. Temelde siyah sepya nesih yazısıyla yazılmış olan eserin alt başlıkları kırmızıdır. Eserde iç ön kapakta yapıştırma yapılmış bir şekilde açıklama yer alır (Görsel 1). Burada Arapça ve İngilizce olarak eserin yazarı Reşideddin Muhammed ibn Muhammed Vatvat (114-1182) olarak verilmektedir. Eserin Vatvat'a atfedilmesindeki en önemli hata da buradan kaynaklanmaktadır. Varak 1a'da eski sahibi Muhammed Raşid tarafından yazılmış محمد رشید دارنده وی (Muhammed Reşid darende-i vey) yazılıdır ve mührü de vardır. Ayrıca fiyatı 25 olarak verilmiştir (Görsel 2).

Eserde sahiplerine ait olan nesih yazısıyla yazılmış iki mühür bulunmaktadır. İlki 1a'da mavi dairesel mühür baskısı ile üç satır halinde, çevreli olarak Cebrail bin Yusuf el-Muhalla yazmaktadır (Görsel 2). Burada tarih Muhalla'nın ölümünden (1851) sonra 1877 tarihine verilmektedir. Diğer mühür ise 4a'da eski sahibi Muhammed Reşit'e aittir. Siyah oval üç sıra halinde 13x15 mm baskı mühürde محمد رشید رب وفق امور yazılıdır (Görsel 3).

Eserin hem Reşideddin Vatvat adına yanlış kaydedilmesine hem de uzunca bir dönem Nûreddin Münşî'nin varlığının bilinmemesine sebep olan durum eserin el değiştirmeleri sürecinde üzerine yazılan notlar ve isim benzerlikleridir. Eserin John Rylands'a geliş süreci bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır. Eser ilk önce Muhammed Reşid adında birine aittir ki üzerindeki mühür de bunu göstermektedir. Daha sonra Suriyeli bir koleksiyoncu ve çevirmen olan Cebrail b. Yusuf el-Muhalla bu eseri satın alır. Muhalla'nın koleksiyonu 1920 yılında Şam'da açık artırmayla satar. Bu satışta Londra'dan yayıncı Luzac&Co. şirketi bu eserleri satın alır. John Rylands kütüphanesi ise aynı tarihte bu şirketten yazma eserleri satın alır ve böylece Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il, Manchester Üniveristes'i'nin mezkûr kütüphanesinde yer almaya başlar.

(٤)

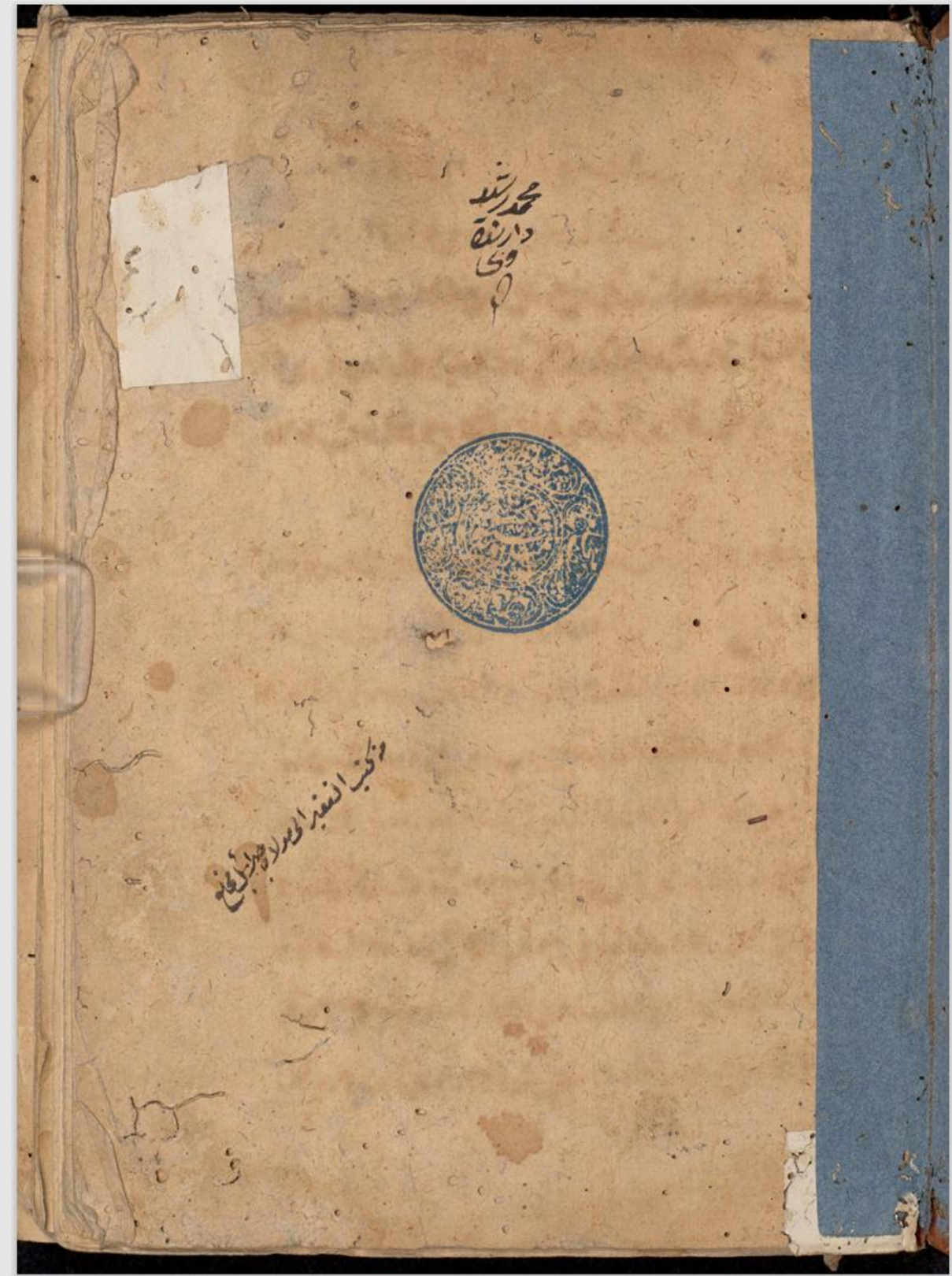
(٤)

محمد بن محمد بن عبد الجليل الرشيد الوطواط مولده ببلخ
 ودفن في بخارا سنة ٥٧٤

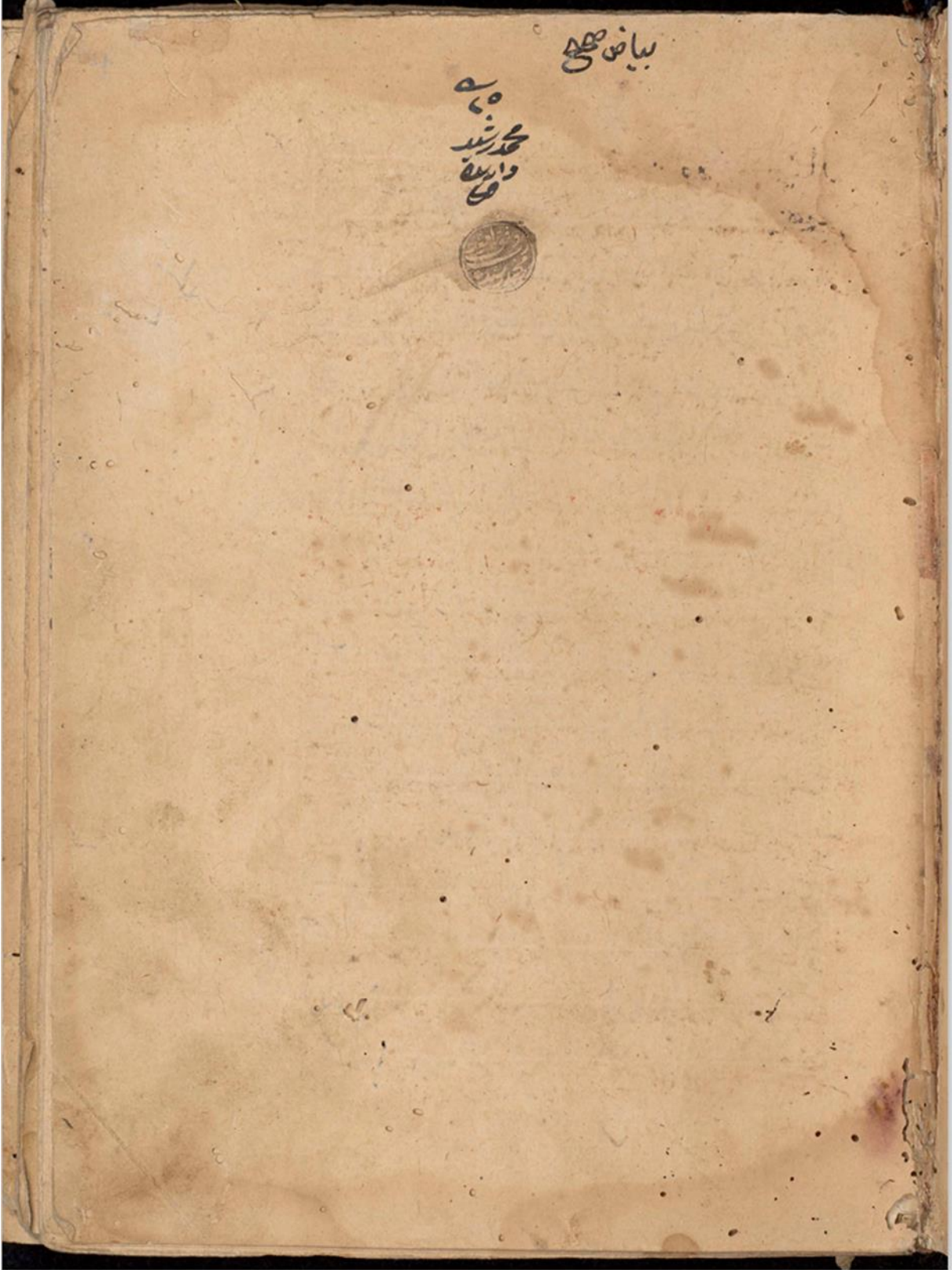
(القسم الثاني) من كتاب رسائل الراسل ودلائل الفضائل
 وهي قسم من الخطبات السلطانية اليبانية كتب
 للسلطان جلال الدين خوارزم شاه السلجوقي الشهير
 باللغة الفارسية وهذا الكتاب من أهم آثار اللغة
 الفارسية وارتباطها في القرن السادس الهجري
 نسخة) ثمانية جداول وقد لويكون لها نظير
 ورق الكتاب ١٤٤ خط قاعدة فارسية ثلث سطر ١٥
 طول الصفحة ١٠ سطر وعرضها ١٥ سطر مكتوب في القرن
 السادس على النسخين ويجوز ان تكون نسخة المؤلف لانها
 من الطب والخط والتحرير
 وكتاب ينقص من آخره شيء -

Mohammad ibn Mohammad ibn Abdel
 galil Errashid Alwatwat, was born
 in Balach, and died in Khawarism
 573.
 (The Second Part) of the book, Wassail
 Errassail wa Dalail Effadail,
 a part of the Sultan Diplomatic
 Messages written to Sultan Galal
 P.T.O.

Görsel 1 John Rylands Nüshası iç ön kapak.

Görsel 2 John Rylands Nüshası 1a.

Görsel 3 John Rylands 4a.

Sonuç

Nüreddin olarak kayıtlarda ismi geçen ancak asıl adı tam bilinmeyen Münşî ve eseri Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il şimdiye kadar hakkı verilememiş Türk tarihinin önemli kıymetlerinden

biridir. Nûreddin Münşî aslen Nişaburlu olup dedesi Selçuklu dönemi yöneticilerindendir. Hârezm'de dini işlerle meşgul olan Nûreddin, Moğolların Batı İslam alemi üzerine yürümesi üzerine Sultan Alâeddin Muhammed ve hanedanını takip ederek Kirman taraflarına gelmiştir. Burada Gıyaseddin Pirşâh yönetimine alınan Münşî aslında o güne kadar çok da vakıf olmadığı bir sahada inşâ işlerinde çalışmaya başlamıştır. Yaklaşık dört yıl bu görevde kaldığı tespit edilebilen Nûreddin, daha sonra Celaleddin'in Irak'a gelmesiyle onun hizmetine girmiştir. Nitekim Gıyaseddin'in etrafındaki ricali de yeni hükümdarın hizmeti altında toplanmıştır.

Nûreddin'in bu süreçten sonra devletin inşâ işlerinde aktif bir şekilde yer alıp almadığı görülememektedir. Nitekim onun Vezir Şerefü'l-mülk himayesinde bazı işlerde bulunduğu ve hatta ondan meşgalesiz olduğu için iş talebinde bulunduğu bilinmektedir. Vezir'in maiyetinde olmasından dolayı dönemin ünlü münşîsi olan ve Celaleddin'in baş kâtibi Nesevî ile aralarında ihtilaf ve çekişme olduğu anlaşılmaktadır. Nûreddin Münşî'nin Celaleddin'in hizmetindeyken ne gibi görevlerde bulunduğu ile alakalı sair kaynaklarda da bilgiler mevcut değildir, ancak Cüveynî'de onun Ahlat Fetihname'sini yazdığına yönelik bir bilgi mevcuttur. Bu bilgi kesin olmamakla birlikte fetihnameyi Nûreddin'in yazma olasılığı düşüktür. Bunun da en temel sebebi onun elimizde mevcut olan Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il adlı eserinde Ahlat Fetihnamesi'nin yer almamasıdır. Ayrıca tarihçilerin de dil ve üslup bakımından bu fetihnameyi Nesevî'ye naspetmeleri oldukça önemlidir. Ancak bahsi geçen eserde bu fetihnamenin olmayışı ya da onun bu dönemde devletin inşâ işlerinde yetkin bir sorumluluğa sahip olmayışından dolayı fetihnameyi kesinlikle Nûreddin Münşî yazmamıştır denilemez. Nitekim Nûreddin, Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il adlı eserinde şu an mevcut olmayan Teressül isimli bir eserden de bahsetmektedir ki belki de Celaleddin dönemi inşâ yazıları orada yer almaktadır.

Nûreddin Münşî'nin haksızlığa maruz kaldığı bir diğer mesele ise onun şimdiye kadar kıymeti çok fazla bilinmeyen Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il adlı eseridir. Bu eser uzun bir dönem Reşideddin Vatvat'ın olarak bilinmiştir. Üzerine düşülen bir nottan dolayı eser Vatvat'a atfedilmiş ve bu yüzden de Nûreddin tanınmamıştır. Bu doğrultuda eser Hârezmşah çalışmalarında bulunan tarihçiler tarafından da Reşideddin'e atfedilmiştir. Heribert Horst, Mehmet Altay Köymen, İbrahim Kafesoğlu, Abbas İkbâl, Şirin Beyanî ve daha birçok tarihçi, eseri ve yazarını bu manada hatalı değerlendirmişlerdir. Mücteba Minovî eseri inceleyerek onun Nûreddin'e ait olduğunu tespit etmiş, sonrasında Rıza Samizâde, John Rylands kütüphanesindeki çalışmalarında eserin detaylı incelemesini yapmış ve hatta yayımlamıştır. Tefvik Süphani'nin de emekleriyle eserin Londra ve Konya'daki nüshalarından yararlanarak eser Tahran'da basılabilmıştır. Böylece eserin hakkı teslim edilmiş ancak tarihçiler özellikle Gıyaseddin'in Irak bölgesindeki faaliyetleri, Celaleddin'in Gürcistan ve Azerbaycan'daki durumu hakkında bilgi elde edebilecekleri böyle bir kaynağı tam anlamıyla incelememişlerdir. Ayrıca Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il teşkilat tarihi ve kurumsal yapı hakkında oldukça önemli bilgilerin yer aldığı bir eser olma özelliğini de korumakta olup bu sahadaki araştırmacılar için önemli bilgiler sunacağı aşikardır.

Kaynakça

- Ata Melik Cüveynî. (1388). *Tarih-i cihangüşay-ı cüveynî*. Muhammed Kazvini (tsh.), Tehran: Müessese-i İntişârat-ı Negâh.
- Ata Melik Cüveynî. (1988). *Tarih-i cihangüşa*. II, Mürsel Öztürk (çev.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol istilasına kadar türkistan*. Hakkı Dursun Yıldız (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Barthold, W. (1997). Hârezmşâh. *İA*, 5(1), 263-265.
- Devletşah. (2011). *Şair tezkireleri (tezkiretü's-şuarâ)*. Necati Lugal (çev.), İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Durmuş, İ. (2000). İnşâ: Arap Edebiyatı. *DİA*, XXII, İstanbul: MEB. Yayınları, 334-337.
- el-Hôyi. (2018). *Selçuklu inşâ sanatı. Gıyasetü'l-Kâtib ve münyetü't-Tâlib rüsûmu'r-Resâ'il ve nücûmu'l-Fezâ'il*. Cevdet Yakupoğlu-Namiq Musalı (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- el-Ömerî. (2014). *Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım. Mesâlikü'l-Ebsâr*. Ahsen Batur (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Erdoğan, C. (2015). *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed dönemi siyasi tarihi (1220-1220)* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Erdoğan, C. (2019). Harezmsahlr. B. A. Gökdağ, S. Y. Gömeç, O. Karatay (Ed.), *Ortak Türk Tarihi*, III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 219-282.
- Gürbüz, M. (2013). Büyük Selçuklular devrine ait münşeat mecmûalarında yer alan bir belge türü: "İhvâniyat". *Tarih Okulu Dergisi*, 6(15), 43-55.
- Hândmir. *Habîbü's-siyer fi ahbâri efrâdi beşer*. II, Muhammed Debir-i Siyâkî (nşr.), Tahran.
- Horst, H. (1964). *Die staatsverwaltung der grosselgūgen und hōrazmšāhs (1038-1231)*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Husrovbeygi, H. (Murdad/1387). Şınaht ve erzyâbi tovsîfi menâb' ve mâhez tarih-i dovre-yi hârezmşâhiyân. *Kitab-ı mah-ı tarih ve coğrafya*. 123, 18-33.
- İbn Haldun. (1363). *Tarih-i İbn Haldun*. IV, A. M. Ayetî (çev.), Tahran.
- İbnü'l-Esîr. (1989). *İslâm tarihi. el-kâmil fi't-tarih tercümesi*. X-XII, Abdülkerim Özaydın (çev.), İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2000). *Hârezmşâhlar devleti tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kanar, M., Kurtuluş, R. (2000). İnşa: Fars edebiyatı. *DİA*, XXII, İstanbul: MEB. Yayınları, 337-338.
- Kazvinî. (2018). *Târih-i güzide*. Mürsel Öztürk (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Köprülü, F. (1997). Hârizmşâhlar. *İA*, 5(1), Eskişehir: MEB. Yayınları, 265-296.
- Köymen, M. A. (1964). Selçuklu devri Türk tarihi araştırmaları II: Selçuklu devri teşkilâtına dair yazılmış bir eser münasebetiyle. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2-3), 303-380.
- Minovî, M. (Şehriver/1344). Nûreddîn Münşî. *Vahid*, 21, 15-34; Nesevî. (1344). *Sîret-i Celâlû'd-Dîn Mengübernî*. Mucteba Monevî (nşr.), Tahran: İntişârât-ı Bengâh ve Tercüme ve Neşr-i Kitâb, mukaddime نوح-سبح
- Mîrhând. (1339). *Ravzatu's-safâ fi sîreti'l-enbiyâ ve'l-mulûk ve'l-hulefâ*. IV, Hayyam Piruz (yay.), Tahran.
- Nesevî. (1344). *Sîret-i Celâlû'd-Dîn Mengübernî*. Mucteba Monevî (nşr.), Tahran: İntişârât-ı Bengâh ve Tercüme ve Neşr-i Kitâb.
- Nesevî. (1384). *Nefsetü'l-mastûr*. Gulâm Ali Zârî (ed.), Tahran: Solhendes.
- Nûreddin Münşî. (1381). *Vesâilü'r-resâ'il ve delâ'ilü'l-fezâ'il*. Namehâ ve fazilethâ. Rıza Samizâde (tsh.), Tahran: Encümen-i asâr ve mufahir-i ferhengi.
- Reşîdüddin Fazlallah. (1389). *Camî'üt-tevârih (târih-i selâtin-i hârezm)*. Muhammed Ruşen (tsh.), Tahran: Merkezî Pejuheşi Miras Mektub.
- Roemer, H. R. (1986). *Inshâ. El²*, Leiden: E. J. Brill, 1241-1244.
- Şebânkâreî. (1376). *Mecma'u'l-ensâb*. II, Tahran: Emir-i Kebir.
- Sümer, F. (1986). Selçuklu devrinde Türk beyleri, II, Atsız. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 44, 1-7.
- Tanerî, A. (1977). *Celâlû'd-din Hârizmşâh ve zamanı*. Ankara.
- Togan, A. Z. (1981). *Umumî Türk tarihi'ne giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Togan, A. Z. (1997). Hârizm. *İA*, 5(1), Eskişehir: MEB. Yayınları, 240-257.
- Uzun, M. (2006). Münşeat. *DİA*, XXXII, İstanbul: TDV. Yayınları, 18-20.
- Vassâf. (1383). *Tahrîr-i târih-i vassâf*. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî (yay.), Tahran: Pejuheşgâh-ı Ülûmî İnsanı ve Mûtalât-ı Ferhengî.

Extended Abstract

The State of Khwârezmshah played an important role in the turning points of Medieval Turkish history. It was one of the important elements of the process in which the Western Islamic world experienced change and transformation. The Khwârezmshahs not only took over the tradition of the Seljuks and other Islamic states before them but also experienced a period in which the scientific and literary tradition developed by providing economic prosperity in line with the region's advantage. The state, which suddenly rose to political prominence and even surpassed the Seljuk borders, also tried to represent the institutional tradition. When it reached a considerable point in the region, it reached the point of disintegration due to the attack of Asian elements. Still, the structural character of the state was tried to be re-established in the Caucasus and Anatolia together with Jalal al-Dîn. Nûr al-Dîn Munshî and his work *Wasa'il al-Rasâ'il wa Dalâ'il al-Fazâ'il*, who witnessed this last period and whose value has not been fully appreciated until now,

are very important in terms of providing information about the Khwārezmshah institutional structure that is trying to be re-established.

Nūr al-Dīn Munshī was the grandson of Karim al-Shārqī Nishāburī, one of the Seljuk-era judges of Nishābur, and the son of Taj al-Dīn Ali ibn al-maali Karim al-Shārqī. Nūr al-Dīn was from the town of Kedken (Kerken) in the Roh region of Nishapur, and his father, Taj al-Dīn Ali Karim al-Shārqī, served as vizier during Ghiyath al-Dīn Pirshāh's dominance in the Iraq region during the Mongol advance. He came to Kirman during the advance of the Mongols and was later appointed to be responsible for the inshā works by the order of Ghiyath al-Dīn Pirshāh. He held this position for four years. He entered the service of Jalal al-Dīn during the period when his father was killed by Baraq Hādhib and the statesmen next to Ghiyath al-Dīn were transferred to Jalal al-Dīn. It is seen that he took part in the service of Jalal al-Dīn together with other munshīs and was close to the Vizier Sharaf al-Mulk. It is also estimated that Nūr al-Dīn Munshī, who was one of the writers of the dīwān under al-Nasawī, carried out Jalāl al-Dīn's construction works for a certain period. As a matter of fact, Juwaynī states in his work that Nūr al-Dīn wrote the Akhlāt Fathnāme. Although this situation is seen as a remote possibility, it can be thought that Munshī was knowledgeable about the affairs of the dīwān and had mastered it for a while.

Nūr al-Dīn Munshī's work *Wasa'il al-Rasā'il wa Dalā'il al-Fazā'il* is a work that has not been fully given its due and examined until today. The work is not only one of the most beautiful examples of the art of prose but also of great importance for the science of history. For a long time, the work was thought to belong to Rashīd al-Dīn Watwāt due to a note written on the copy in London, and therefore Nūr al-Dīn Munshī was not recognized. In addition, since its content was not examined, it was not thought that the work contained important information about the periods of Ghiyath al-Dīn Pirshāh and Jalal al-Dīn Kwārezmshah. The work consists of four chapters. In the dibāja, Nūr al-Dīn begins with praise and advice, then explains why he wrote the work and how he wrote it. The first chapter contains the orders and decrees of Ghiyath al-Dīn's period, the second chapter contains some letters written from the palace and the answers to the letters, the third chapter contains the sultan's words and some speeches, and the fourth chapter contains the treatises written by his own pen.

There are two copies of the work. It is known that one of them is in the John Rylands Library of the University of Manchester, and the other is in the Izzet Koyunoğlu Library in Konya. However, the copy thought to be in Koyunoğlu is not currently available in the library. Mücteba Minovī was the first to mention the work. However, later the work was not analyzed as it was thought to belong to Rashīd al-Dīn Watwāt. However, Reza Samizāde, during his work in the John Rylands Library, determined that the work belonged to Nūr al-Dīn Munshī and published it in Tehran together with Tawfiq Subhani's analyses.